

**ВІСНИК "УКРАЇНОЗНАВСТВО" В СТАНОВЛЕННІ УКРАЇНОЗНАВСТВА ЯК НАУКИ
ТА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ**

У статті подано загальний огляд усіх випусків щорічника, починаючи з 1994 р., окреслено значення цього видання в системі українознавчої науки.

The article presents a general review of all issues of the yearbook "Ukrainoznavstvo" since 1994 and shows the meaning of this journal in the Ukrainian studies.

Репрезентований шановному читачу випуск вісника "Українознавство" – чотирнадцятий від часу виходу його першого номера у 1994 році. За 16 років (у 1995 і 1996 рр. він не видавався) неодноразово змінювалися редакційна колегія вісника, адреса редакції, формат видання, авторський колектив і т. ін., проте незмінним залишалося його головне завдання – популяризація як в Україні, так і поза її межами досліджень українознавців Київського університету серед широкого загалу всіх тих, кому проблеми українства є небажаними або ж викликають професійну зацікавленість їх вивчення чи дослідження.

Реалізація цього завдання розпочалася з першого номера вісника "Українознавство" (відп. ред. проф. П. Кононенко). В анотації до цього випуску зазначено: "У віснику розглядаються концептуальні проблеми сучасного стану і перспектив розвитку українознавства як цілісної наукової системи і навчальної дисципліни, стан усвідомлення і розвитку українознавства в Україні та у світі. Подаються важливі для сучасної освітньої практики програмні документи: "Концепція національної системи освіти", "Концепція школи нової генерації – української національної шкородини", "Концепція навчального інтегративного курсу "Українознавство". Узагальнюється досвід національно-культурного будівництва в історичному й сучасному аспектах. Для науковців, викладачів, студентів" [1, с. 2]. Отже, саме на сторінках першого випуску вісника науковцями Інституту українознавства при Київському державному університеті ім. Т.Г. Шевченка (наказ Міністерства вищої освіти України № 19 від 24 січня 1992 р.) було визначено одну із перших концепцій навчального інтегративного курсу "Українознавство".

Автор – відомий вчений-українознавець П. Кононенко, визначаючи зміст цієї концепції, виходив із того, що українознавство як цілісна наукова система поєднує в собі центри: "Україна – етнос; Україна – природа, екологія; Україна – мова; Україна – історія; Україна – нація; Україна – держава; Україна – культура: матеріальна й духовна, освіта, мистецтво, література, філософія, релігія, економіка, право, наука, військо; Україна у міжнародних відносинах; Україна – ментальність. Доля" [6, с. 78].

Публікації другого випуску вісника "Українознавство" структуруються за розділами: Українознавство: історичні корені, наукові засади, проблеми розвитку; історична пам'ять, педагогіка, культура в системі українознавства; українці і світ. У цьому випуску вісника продовжується пошук відповіді на питання про предмет українознавства, його місце та роль у формуванні національної свідомості студентської молоді. Зокрема, проф. П. Кононенко акцентує свою увагу на необхідності реформування української освіти і педагогіки на методологічних принципах системного, національно-гуманітарного підходу до виховання. Здійснити такі реформи можна лише тоді, коли новочасні формулювання будуть поповнені і українознавчим змістом. За таких умов українознавство слід розглядати не тільки як окремих навчальний предмет, але і як методологію національного виховання і освіти.

У статті "Історіографія українознавства як чинник становлення і розвитку наукової системи знань" Л. Токар зосереджує свою увагу не тільки на питаннях історії зародження та накопичення знань про Україну та українців, аналізує в ретроспективі погляди науковців на історичні процеси, але

і окреслює межі об'єкта і предмета українознавства. Об'єктом дослідження українознавства "має бути, – на думку Л. Токаря, – Україна й українство як цілісність, їх стан, особливості формування і розвитку в геополітичному просторі і часі. Визначальними ж у предметі мають стати дослідження закономірностей націо- і державотворення українців, феномена їх життєдіяльності" [12, с. 21].

У контексті визначення об'єкта та предмета українознавства гармонійним видається висновок у цьому ж другому числі вісника "Українознавство" проф. Я. Калакури: "Дедалі чіткіше окреслюється предмет і методи українознавства, зміцнюються його наукові центри і установи, інтенсифікуються наукові дослідження, а їх результати впроваджуються у навчальний процес, зростає його роль у формуванні національної та державницької самосвідомості українського народу" [5, с. 24].

У другому випуску вісника "Українознавство" також опублікована стаття відомого американського дослідника української історії, зокрема, Голодомору 1932–1933 рр., доктора історичних наук Джеймса Мейса, який доклав немало зусиль для того, щоб "...питання українознавства зняти з щаблів політики і політичних спекуляцій і поставити на той рівень, на якому стоять питання американістики, англосаксонства, полоністики – кожен, практично навіть бездержавний народ, має науку про себе або початки науки про себе, або початки знання. Інакше це не структурна одиниця, інакше це не народ" [8, с. 137].

На виконання рішення Колегії Міністерства України від 24 грудня 1997 року щодо надання українознавству статусу самостійної навчальної дисципліни українознавці університету розробили та опублікували в третьому випуску вісника "Українознавство" концепцію курсу, яка передбачала: "перша ланка – школа-родина...; друга – середні навчальні заклади; третя – ліцеї й гімназії, коледжі; четверта – вищі навчальні заклади.

У всіх типах навчально-виховних інституцій ядром українознавства має бути національно-державна гуманістична ідея, трактована науково: як синтез знань про етнос і націю, природу, мову, культуру й Державу, ментальність, долю та історичну місію українства" [7, с. 12].

Запропонована українознавцями університету концепція заклала добре підґрунтя для впровадження в освітній процес курсу українознавства, розробки навчальних планів, підручників, посібників тощо.

На переконання автора цієї концепції П. Кононенка, цей курс "... має бути і окремою дисципліною у всіх типах навчально-виховних закладів, і методологічною основою вивчення всіх без винятку предметів системи освіти (відповідно до їх особливостей)" [7, с. 8].

У четвертому числі вісника привертає увагу стаття канд. психол.н., доц. Т. Воропаєвої на тему: "Етнічна психологія в системі українознавства". В ній авторка визначає місце і роль етнопсихології в системі українознавства. "Для того, щоб українознавство стало не лише комплексною навчальною дисципліною, – вважає Т. Воропаєва, – але й серйозною галуззю науки та державної політики, потрібне ретельне психологічне обґрунтування концептуальних засад українознавства і соціально-психологічний аналіз сучасної соціально-політичної ситуації в суверенній Україні. З огляду на означені завдання, особливе місце серед українознавчих дисциплін належить етнопсихології" [2, с. 5].

Проведений аналіз статей, опублікованих у перших чотирьох випусках вісника "Українознавство" (відп. ред. П. Кононенко), свідчить, що автори публікацій приділяли багато уваги теоретико-методологічному обґрунтуванню українознавства як науки та його навчальної дисципліни, його інституціонуванню та впровадженню в освітній процес України.

У наступних 5, 6, 7, 8, 9 та 10 випусках вісника "Українознавство" (відп. ред. проф. В. Сергійчук) авторський колектив зосередив головну свою увагу на дослідженні: прадавньої історії України; етногенезу українського народу; національної політики Російської імперії на теренах України; чинників формування національної свідомості; діяльності та творчого доробку видатних українських особистостей; соціокультурної трансформації в Україні під впливом глобалізаційних процесів тощо.

У п'ятому випуску вісника "Українознавство" була опублікована стаття к.філос.н. О. Мостяєва "Українознавство в контексті культурно-цивілізаційного підходу", у якій продовжено обґрунтування українознавства як науки та навчальної дисципліни, з'ясування його місця і ролі у контексті культурно-цивілізаційного підходу.

Автор намагається переконати опонентів українознавства у тому, що українознавство є правомочною (*краще – самодостатньою* – М.О.) наукою, яка повинна знайти належне їй місце в системі інших наук. О. Мостяєв вважає, що українознавство на відміну від фізики, хімії, біології, соціології, географії та ряду інших наук формується "...не за методом дослідження, а за об'єктом, маючи на меті не дослідження ідеалізованого об'єкта під певним кутом бачення, ...конкретної системи України, розумінні умов виникнення її як неповторного, своєрідного та стійкого явища" [11, с. 10].

З власне означеного О. Мостяєвим підходу українознавство визначається у двох вимірах: в одному як наука, "...котра вивчає Україну як природно-соціокультурну цілісність" [11, с.13], і у другому його "...можна визначити як науку про специфічні системоутворюючі чинники української КЛЦС (*культурно-цивілізаційної спільності* – М.О.)" [11, с. 14].

Пошуки відповіді, щодо предмета українознавства О. Мостяєв продовжив і у наступних (12 та 13) числах вісників "Українознавство". Зокрема, у статті "Теоретико-методологічна матриця українознавства та місце в ній поглядів М. Костомарова та В. Липинського" автор ставить питання: "...що оформляє українознавство в окрему науку? Для цього не достатньо визначення окремого предмета – України та українства, не робить його наукою і суто змістовно-фактологічне наповнення ...коли розглядати українознавство як окрему науку, то це вимагає пошуку специфічних українознавчих законів та механізмів їхньої дії, а оскільки таких законів виділити не вдалося, то воно не є такою" [10, с. 7].

Зрештою, у 13 числі вісника "Українознавство" О. Мостяєв переосмислює попередній свій підхід щодо визначення предмета українознавства і повертається до старого варіанту визначення, розробленого у Центрі українознавства в 2001 році, а саме: "...предметом українознавства є Україна як геополітична реальність та українство як загально цивілізаційний феномен у всій своїй неповторності і своєрідності у просторі та часі" [9, с. 5].

У контексті визначеної теми привернули увагу автора дві публікації канд.філос.н. І. Грабовської, що опубліковані у вип. 9 та 10 вісника "Українознавство". Йдеться про статтю "Філософська традиція Київського університету та сучасне українознавство" (вип. 9) та "Філософсько-світоглядні засади сучасного українознавства" (вип. 10). В них дослідниця здійснює аналіз університетської філософської традиції, що складалася у Київському університеті з її сучасною українознавчою проблематикою. "Постановка питання таким чином, – цитує І. Грабовська українського філософа В. Горського, – є достатньо новою й актуальною.

Сьогодні маємо досить обмежену кількість робіт, дотичних до філософсько-світоглядної українознавчої проблематики, зокрема й у Київському університеті" [3, с. 4].

У наступній своїй статті І. Грабовська окреслює основні напрямки сучасних українознавчих досліджень. На її переконання, "...настав той етап у розвитку українознавчих досліджень, коли накопичений масив знань вимагає інституалізації та концептуалізації у межах окремого фундаментального наукового напрямку". При цьому авторка робить посилання на Є. Маланюка, котрий писав: "Може, найважливішим з наших завдань як національної спільноти було, є і буде пізнати себе" [4, с. 4]. У наступних випусках (11, 12, 13 та 14) вісника "Українознавство" (відп. ред. проф. М. Обушний) ряд публікацій були присвячені пізнанню самих себе, тобто пізнання українства як загальноцивілізаційного феномена, закономірностей та особливостей його формування і розвитку як на теренах України, так і поза ними.

У руслі подальшого обговорення предмета українознавства, його теоретико-методологічного інструментарію у 14 числі вісника "Українознавство" опублікована стаття Т. Воропаєвої на тему "Ідентичність українського народу в контексті соціокультурних трансформацій: теоретико-методологічні засади дослідження". В ній авторка поновлює раніше розпочату усну дискусію з О. Мостяєвим щодо визначення предмета українознавства та його основні виміри. "Пропозиція О. Мостяєва, – пише Т. Воропаєва, – повернутись до "подвійного", старого варіанта визначення предмета українознавства ... ("предметом українознавства є Україна як геополітична реальність та українство...") ...не обґрунтована автором належним чином". Дослідниця наводить ряд аргументів, які, на її погляд, дають підстави визначити предметом українознавства "...українство як загальноцивілізаційний феномен, закономірності та особливості його формування і розвитку в часо-просторовому вимірі". Серед них і той, що при дослідженні українства не можна абстрагуватися від вивчення України, як території, так і держави, і що Україна – це не тільки геополітична реальність, але і етнонаціональна, соціокультурна, гео-економічна тощо. Окрім того слід "...враховувати, – зауважує Т. Воропаєва, – загальні принципи наукознавства, зокрема, такий, що саме та складова об'єкта дослідження, на яку найбільшою мірою спрямована увага тієї чи іншої науки і називається її предметом. Оскільки Україна ...досліджується в межах багатьох наук, ...то українознавство ...не може дублювати об'єкти і предмети цих наук" (див. статтю Т. С. Воропаєвої у цьому ж виданні).

При цьому зауважимо, що дати будь-яке єдино правильне, а тим більше загальноприйняте визначення будь-якого предмета науки, і особливо тієї, що перебуває на етапі свого становлення та визнання, є надто складним завданням. Оскільки на цьому етапі кожний дослідник визначає предмет науки, у даному випадку українознавства, відповідно рівня своєї фахової підготовки, і можливо, навіть власних уподобань, дослідницьких зацікавленостей та мотивів.

Тому пошуки найоптимальнішого визначення предмета українознавства, звісно ж, будуть продовжені.

1. Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Серія "Українознавство". – 1994. – Вип. 1. 2. *Воропаєва Т.* Етнічна психологія в системі українознавства / Т. Воропаєва // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Серія "Українознавство". – 2000. – Вип. 4. – С. 5–10. 3. *Грабовська І. М.* Філософська традиція Київського університету та сучасне українознавство / І. Грабовська // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Серія "Українознавство". – 2005. – Вип. 9. – С. 4–6. 4. *Грабовська І. М.* Філософсько-світоглядні засади сучасного українознавства / І. Грабовська // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Серія "Українознавство". – 2006. – Вип. 10. – С. 4–7. 5. *Калакура Я. С.* Джерелознавчі аспекти сучасного українознавства / Я. С. Калакура // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Серія "Українознавство". – 1997. – Вип. 2. – С. 24–32. 6. *Кононенко П. П.* Концепція навчального інтегративного курсу "Українознавство" / П. П. Кононенко // Вісник Київського університету імені

Тараса Шевченка. Серія "Українознавство". – 1994. – Вип. 1. – С. 72–87. 7. Кононенко П. Українознавство – шлях пізнання, самопізнання, самостворення особистості й народу / П. Кононенко // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Серія "Українознавство". – 2000. – Вип. 3. – С. 4–12. 8. Мейс Джеймс. Українознавство в контексті світової науки / Джеймс Мейс // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Серія "Українознавство". – 1997. – Вип. 2. – С. 136–138. 9. Мостяєв О. Про предметне поле українознавства / О. Мостяєв // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Серія "Українознавство". – 2009. – Вип. 13. – С. 4–8. 10. Мостяєв О. Теоретико-методологічна матриця українознавства та місце в ній поглядів М. Костомарова та В. Липинського / О. Мостяєв // Вісник Київського універси-

тету імені Тараса Шевченка. Серія "Українознавство". – 2008. – Вип. 12. – С. 7–12. 11. Мостяєв О. Українознавство в контексті культурно-цивілізаційного підходу / О. Мостяєв // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Серія "Українознавство". – 2001. – Вип. 5. – С. 10–15. 12. Токар Л. К. Історіографія українознавства як чинник становлення і розвитку наукової системи знань / Л. К. Токар // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Серія "Українознавство". – 1997. – Вип. 2. – С. 19–24.

Надійшла до редколегії 25.10.09

В. Піскун, д-р іст. наук

3 ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНОЗНАВСТВА В КИЇВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА: ІНСТИТУЦІЙНІ ТА НАУКОВО-ДОСЛІДНІ АСПЕКТИ (2000–2009 РОКИ)

В статті аналізуються інституційні та науково-дослідні аспекти розвитку українознавства в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка в 2000–2009 роках.

The institutional and research aspects of the development of Ukrainian studies in Kyiv national Taras Shevchenko University during 2000–2009 are analyzed in the article.

Зародження українознавства в університеті св. Володимира пов'язане з ім'ям першого ректора університету М. Максимовича. Упродовж другої половини XIX – початку XX ст. українознавство пододало шлях від окремогалузових досліджень, зацікавлень історією та культурою краю – до концептуального осмислення місця і ролі суб'єкта дослідження – українців у часовому вимірі та у порівняльному зіставленні з іншими народами світу.

Істориком, який зміг піднятися до рівня концептуаліста й синтетика усіх попередніх надбань у різних галузях українознавчого знання, став Михайло Грушевський (1866–1934). Вихованець київської історичної школи В. Антоновича, він створив власну наукову школу, діяльність якої розпочалася у Львові, а продовжилася в Києві. Після смерті М. Грушевського включила й українську еміграційну науку.

М. Грушевський опублікував понад дві тисячі наукових праць. Найвиразніше і найточніше новий синтез було викладено в його короткій україномовній статті "Звичайна схема "руської" історії і справа раціонального укладу історії східного слов'янства". Суть концептуальної революції М. Грушевського полягала: а) В деконструюванні "традиційної схеми" російської історії, відокремленні української історії від російської на основі запровадження нової періодизації історії: Київський період перейшов у Галицько-Волинський XIII ст., потім Литовсько-Польський XIV–XVI ст. Володимиро-Московська держава не була ні спадкоємницею, ні наступницею Київської, вона виростає на своєму корені. б) Основним рушієм історії є народ. "Найбільш раціональним мені здається представлення історії кожної народності зокрема, в її генетичнім преемстві від початків аж донині"[1], – наголошував вчений. М. Грушевський вважав антів праукраїнськими племенами, і початки української історії хронологічно обґрунтовував у ранньому середньовіччі. в) Показав українську історію у контексті загальноєвропейських подій. ("Очерк истории украинского народа"(1904) та інші праці). Джерельна база, на яку спирався М. Грушевський, була різномірною (у тому числі й дав розлогу характеристику розвитку української літератури), а отже, висунуті положення були достатньо аргументованими.

М. Грушевський започаткував синтетичний підхід в українознавстві, який полягав у баченні ним цілісності України й українців як дієвого чинника історичного процесу, тяглості їхньої історії та культури. Він вийшов на вищий рівень історичних узагальнень і це дало змогу українцям піднятися до розуміння необхідності поєднати теоретичну українознавчу практику з політичною практикою державотворення. Згодом В. Липинський та Д. Дорошенко розши-

рили цю концепцію, доповнили сутнісними ознаками політичної реалізації суспільних прагнень української нації як державотворчої та виокремили основні етапи українського державотворення як способу самоствердження та найвищої форми самоорганізації спільноти. Проте, утвердження цього концептуального підходу здійснювалося практично упродовж усього XX століття. Доповнювалося й поглиблювалося вченими, усталювалося у суспільній свідомості й буттєвій практиці (тобто, у наукових дискусіях та акцептувалося у посібниках і підручниках).

У період Української національної революції (1917–1923 рр.) теоретичні розробки в галузі українознавства поєдналися зі структурно-організаційною його розбудовою. У цей час воно охопило громадсько-шкільний рівень (тобто, розпочато розбудову української школи на нових національних засадах та широкого розвитку набула громадянська ініціатива, що виявилася у творенні різного типу громадських організацій, які опікувалися історією й культурою українців), сягнуло високого рівня академічної науки (поряд з існуванням Наукового Товариства ім. Шевченка – створення Академії наук).

Політична й військова поразка українців у боротьбі за владу мала наслідком кардинальні зміни у підходах до вивчення українознавства в УСРР на різних освітніх рівнях, у теоретичних висновках в українознавчих дослідженнях і в концепційних узагальненнях загалом. Упродовж 30-х – 80-их років XX століття українознавство в підрадянській Україні розвивалося як другорядний аспект краєзнавчих досліджень, як окремогалузові практики з українознавчої тематики. З наукового пошуку зникли цілі галузі досліджень: антропологія, генеалогія, соціоніка, евгеніка. А українські вчені-українознавці (С. Єфремов, М. Грушевський) були репресовані, наукові школи знищені. Українські вчені в еміграції не лише продовжили наукові дослідження М. Грушевського, а й створили потужну інституційну підтримку наукових розробок і інформаційний супровід досягнень українознавчих досліджень (заснування в іншонаціональному світі видань не тільки українською мовою, а й мовами країн проживання українських політичних емігрантів), що дало й сучасному українознавству поштовх для подальшого розвитку.

Отже, на час створення в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка Інституту українознавства у 1992 р. українські вчені пройшли складний шлях наукового пізнання в українознавстві й мали досвід інституційної розбудови українознавчих інституцій.

Як показала практика роботи інституту, проблема пізнання галузевого рівня українознавчих досліджень не викликала жодних заперечень, дискусії велася лише на-